

Siyer Coğrafyası'nın Dini Yapısı

﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى
الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

— ❦ — ❦ — ❦ — ❦ —

**“Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte
oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir.
Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun!
Âlemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun!”**

(Sâffât, 37/180-182)

HİRA

- ❖ Son vahyin ilk muhatapları İslâm'dan önce nasıl bir dini yapıya sahiptiler?
- ❖ Siyer Coğrafyası'nın sakinleri İslâm öncesi nelere, nasıl inanıyorlardı?
- ❖ Şirk, Câhiliye Arapları'nın dini hayatlarında nasıl yer edinmişti?
- ❖ Son vahyin ilk muhataplarının Allah inancı ve tasavvuru nasıldı?
- ❖ Mevcut dini yapıyla nâzil olan âyetler üzerinden Efendimiz (sas) nasıl bir mücadele başlattı ve bunu hangi usûl ve üslup ile yaptı?

Siyer Coğrafyası'nda, Efendimiz (sas) ile başlayan o büyük değişim ve dönüşümü doğru anlayabilmenin önemli vesilelerinden biri de devrin dini yapısını anlamaktan geçmektedir. Bu önemli konuya bir hususa dikkatlerinizi çekerek başlayalım. Bildiğiniz gibi Kur'ân'ın ilk nâzil olduğu coğrafya Mekke, sonrasında ise Medine'dir. Mekke putperestliğin hakim olduğu bir mekân, Medine ise Yahudilerin ve yine müşriklerin bulunduğu bir coğrafyadır. Dolayısı ile Kur'ân, Mekke'de söz söylemeye başladığı zaman muhatapları taştan, topraktan, tahtadan ve helvadan kendi elleri ile yapmış oldukları putlara tapan bir topluluktur. Böyle bir muhatap çevresine hitap eden ve nüzûl sürecinin 13 senesini bu muhataplarla geçiren bir ilahî metin ile karşı karşıyayız. Peki, böyle bir durum sonrası için bir dezavantaj değil mi? İlk muhatap çevresi putperestlerden oluşan bir hitap nasıl evrensel bir muhtevada olabilir? Bugün Paganizm denilen putçuluğun modern dünyada mensupları mı var ki Kur'ân'ın içerisinde geçen ve oldukça büyük bir yekun tutan bu tarz âyetlerin bir anlamı olsun? Neden Kur'ân için bidayetinde şu an bile müntesipleri bulunan Ehl-i Kitap dediğimiz Yahudi ve Hristiyanları değil de taşta toprağa tapan bir muhatap çevresini ilk muhataplar olarak karşısında bulmuştur? Bu soruları çoğaltabiliriz. Gerçekten de ilk bakışta bu muhatap çevrenin Kur'ân'ın evrensel mesajına gölge düşürdüğünü zannedebiliriz. Çünkü bir metnin muhatap çevresi çok önemlidir; "Söz yerinde ağırdır." yani söz neşet ettiği ilk çevrede anlamlıdır ve oradaki muhatap çevrenin yapısı, metnin muhtevasının şekillenmesi ile birebir bağlantılıdır. Arapçanın önemli bir bahsi olan belağatın üç ana dalından biri olan^[1] Meânî'de, *Muktezâ-yı hâl* denen duruma ve yerine göre yani muhatabın şartlarını göz önünde bulundurarak söz söyleme zorunluluğu vardır. Bu zorunluluktan dolayı haber cümlesi meânide üçe ayrılır: *İbtidâi haber, talebî haber ve inkarî haber*. Bu üç farklı haber cümlesi, muhatabın üç farklı hâline göre oluşan cümle çeşididir. Diyelim ki muhatap başlangıç noktasındadır ve söylenen her sözü itiraz etmeden kabul etmeye hazırdır. Ona mesela: "*Cae ehuke/Kardeşin geldi.*" denir, o da

[1] Belağat ilmi üç ana dala ayrılır: Beyân, Meânî ve Bedî. Bkz. Nusreddin Bolelli, *Belağat, Kur'ân Edebiyatı*, s. 26- 29.

bu sözü hemen kabul eder. Ama karşıdaki muhatap biraz şüphe içerisinde ise bu sefer sözün sahibi olarak muhatabı ikna etme adına: “*İnne ehake cae/ Gerçekten kardeşin geldi.*” denir. Yok eğer muhatap bir inkâr durumunda ise ve ne söylenirse kabul etme noktasında sıkıntı yaşanacaksa bu sefer: “*Vallahi in-nehu kad cae/Vallahi, muhakkak o geldi.*” denir.^[2] Görüldüğü gibi muhatabın duruş hâli anında hitaba etki etmekte, ya ibtidâî ya talebî ya da inkarî haber cümlesine dönüşmektedir.

Bu ön bilgiler ışığında asıl konumuza dönersek özellikle bugünün dünyasında Mekke insanının kutsal saydığı; *Lât, Uzzâ, Menât* ya da *Hübel* gibi putların olmadığı ve kimsenin o günün insanı gibi açıkça cansız varlıkların/ nesnelerin önünde tazim etmediği söylenebilir. Özellikle kendi yaşadığımız coğrafya itibari ile konuşursak yüzde 99’luk bir çoğunluğun “*La ilahe illallah*” deyip imanlarını ikrar ettiklerini varsayarak Kur’ân’ın en fazla mücadele ettiği bir muhatap çevresi olan müşriklerin ve şirkin olmadığı zehabına kapılarak -hâşâ- Kur’ân mesajlarının devrinin geçtiğini ve şu an bizlere canlı bir şekilde hitap etmediğini düşünebiliriz. Peki, gerçekten böyle midir? İşte bu işin böyle olmadığını anlayabilmemiz için devrin dini yapısını ve o yapıyı oluşturan zihniyeti çok iyi anlamamız gerekmektedir. O günün dini yapısını anladıkça Kur’ân’ın ne dediğini ve ne demek istediğini daha iyi anlayacağız ve daha iyi kavrayacağız.

İşin önemini kısaca belirttikten sonra Siyer Coğrafyası’nın tamamını dikkate alarak dini yapıları tanımak açısından bir sınıflandırmaya tabi tutarsak karşımıza şu oluşumlar çıkar:

- Müşrikler
- Hanîfler
- Sabiler
- Yahudiler
- Hristiyanlar

Bu dini yapıları, Efendimiz’in (sas) muhatap çevresini anlamamız açısından birer birer ele almakta fayda vardır. Öyleyse birinci dini yapı olan ve Kur’ân’ın en fazla üzerinde durduğu müşrikler ile başlayalım.

[2] Bkz. Bolelli, *Belağat, Kur’ân Edebiyatı*, s. 165.

Müşrikler, Allah'a bazı ortaklar, eşler ve O'na yakışmayan vasıflar isnat edenlerdir. Zaten müşrik kavramından da anlaşıldığı gibi Allah'ı inkâr edenler değil, Allah yanında bazı varlık ve cisimleri O'na eş koşanlardır. Müşrikler dediğimiz zaman hemen aklımıza Mekke'de puta tapan, taştan topraktan yapılmış cansız varlıklara kutsallık atfeden, bu yönü ile de Kur'ân'ın dili ile necis ilan edilen bir zümre gelmektedir.^[3]

Burada şöyle bir soruyu sormaktan da kendimizi alamıyoruz? Hz. İbrâhim'in ve oğlu Hz. İsmâil'in şehri olan Mekke'de, nasıl olmuş da putperestlik bu düzeyde yaygınlaşmıştır? Bir tevhid abidesi olan Hz. İbrâhim, putlara karşı Harran'da bir mücadele başlatmış, bunun yüzünden çok ağır imtihanlarla karşı karşıya kalmış, hicret etmiş ve oğlu İsmâil'i bu bilinç ile yetiştirmiş, Mekke'de tevhid üzere yeryüzünün ilk mâbedini ihya etmişti. Nasıl olmuş da Hz. İbrâhim'in yıktığı putçuluk, onun beldesinde, onun ihya ettiği Kâbe'de yer bulmuş ve insanların hemen hemen hepsinin hayatlarına bu sapma girmişti? Nasıl oldu da genelde insanlık, özelde de Hz. İbrâhim'in kenti olan Mekke ve çevresi böyle büyük bir sapma ile karşı karşıya kalmıştır? Bu önemli bir sorudur! Öyleyse bu noktada putçuluğun tarihini hatırlamamızda fayda vardır.

İnsanlığın putlara tapması, Allah'ın yanı sıra cansız varlıklara da tazim etmesi, insanlığın yaşı kadar eskidir. Bazı tarihi rivayetler bu işi Kâbil'e kadar götürürler. Rivayete göre, Hz. Âdem'in ilk çocukları Kâbil ile kız kardeşi Aklîmâ ikiz olarak doğar. İkinci ikizleri ise Hâbil ile kız kardeşi Lebûda'dır. O zamanlarda Allah'ın emri ile kardeşler arasında ikizler birbiriyle evlenemezdi. Sadece çapraz evlilikler helal kılınmıştı. Yani Kâbil, Lebûda ile Hâbil de Aklîmâ ile evlenecekti. Ancak Kâbil, Hâbil'in kız kardeşiyle değil kendi ikizi ile evlenmek istiyordu. Kâbil bu isteğini Hâbil'e söyler ama Hâbil bunu kabul etmez ve Allah'ın emrine karşı gelemeyeceğini söyler. Kâbil ise: "Bu Allah'ın emri değil babamız Âdem'in emridir" diyerek ısrarını sürdürür. Bu durumdan bir müddet sonra haberdar olan Hz. Âdem, Allah'tan kendisine gelen emir üzerine oğullarına şöyle der: "Her ikiniz de Allah'a adakta bulununuz. Allah kimin isteğini kabul ederse onun adağını ateşle yakacaktır! Böylelikle kimin doğru olduğu anlaşılacaktır."

[3] *"Ey iman edenler! Kesinlikle müşrikler necistir (pisliktir)! Onun için bu yıllardan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir."* Tevbe, 9/28.

Hâbil davar sahibidir. Davarının en iyi hayvanını seçerek Allah'a adar. Kâbil ise çiftçidir, Hâbil'in aksine ekininin en kötüsünü Allah'a adar. Gökten inen ateş Hâbil'in kurbanının yakar, Kâbil'in kurban olarak takdim ettiği ise aynen bırakır. Kâbil kurbanının Allah tarafından reddedilmesine çok kızar ve bir gün tuzak kurarak kardeşi Hâbil'i öldürür. Böylece insanoğlunun ilk cinayeti Kâbil'in ihtirasının yüzünden gerçekleşmiş olur.^[4] Hz. Âdem oğlunun ölümüne çok üzülür ve Kâbil'i yanından kovar. Kâbil de kendisi ile birlikte doğan kız kardeşini de yanına alarak Yemen'e gider. Orada kendisinden çoğalan bir nesil oluşur. Bu nesil şeytanın telkinleriyle de Kâbil'in kurbanının kabul olunmamasının sebebini kendi sadakatsizliklerinde arayacakları yerde, kerametın ateşte olduğu vehmine inandırılırlar. Şeytan, onları Hâbil'in kurbanın kabul olmasını, onun ateşe yalvarması sonucunda olduğuna inandırır. Böylece onlar o günden sonra ateşe tapma, ateş içerisinde manevi bir gücün ortaya çıktığına inanmaya başlarlar.^[5] İnsanlığın bu ilk neslinde oluşan sapma daha sonraları daha da derinleşerek gelişir ve yavaş yavaş inandıkları tanrıların suretlerini kendi elleri ile yapmaya başlarlar.

Bu tarihi bilgilere yer vermeyen Kur'ân-ı Kerim, Allah dışında başka varlıklara yönelmeyi insanlığın ikinci atası olan Hz. Nûh zamanına kadar götürür. Nûh Süresi'nde; hüznün ve mücadelenin önemli bir ismi olan Hz. Nûh'un, kavmi ile olan diyalogları anlatılırken 23. âyette kavminin Hz. Nûh'a şöyle söylediğini belirtir: **“Ve dediler ki: Sakın ilahlarımızı bırakmayın. Hele Ved'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin.”**^[6]

Burada açıkça isimleri sayılan beş put; Nûh kavminin suretler, timsaller önünde tazim ettikleri, onlarda bazı olağanüstü güçlerin toplandıklarına inandıkları kutsal varlıklardı. Bu beş isme dair tefsirlerimizin bize verdikleri bilgiler şöyledir: Bu isimler, ya Hz. Âdem'in oğulları ya da Hz. Nûh'tan önce yaşamış salih ve âbid insanlardı. Halk bu salih insanlardan o kadar etkilenmişlerdi ki onların ölümü, kendilerini çokça üzmüş ve sırf hatıraları, o güzel

[4] Kur'ân-ı Kerim bu hadiseyi şöyle anlatır: **“Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), Âdolsun seni öldürecek'im!’ dedi. Diğer de: ‘Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder!’ dedi (ve ekledi:) ‘Muhakkak ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.’** Mâide, 5/27, 28.

[5] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 36, 37; Taberi, *Tarih*, I, 116; Yakubi, *Tarih*, I, 7.

[6] Nûh, 71/23.

ahlak ve hayatları unutulmaması için her biri adına bir heykel yapmışlardı. İlk nesillerde sadece hatıralarını yaşatma gibi masumane bir düşüncede olan insanlar, nesiller araya girdikçe sapmaya başlamış ve derken bu beş âbid insanın hatıraları unutulmuş, heykeller birer tapınma aracına dönüşmüştü.^[7] İbnü'l-Kelbi'nin bize bildirdiğine göre yüzyıllar boyunca bu putların adı yaşamış hatta Mekke'de Efendimiz döneminde bile müşrikler bu putlara tazim etmeye devam etmişlerdir.^[8]

Âyetin isimlerini açıkça beyan ettiği putlar hakkındaki diğer bir yorum ise şöyledir: İnsanlık kainatta var olan tüm idareyi tek bir tanrının otoritesinde toplanacağına bir türlü inanamadıkları için çok tanrıcılık inancı insanlar arasında yayıldı. Bunun içinde her işin bir faili olarak bir tanrı olduğu düşüncesi gelişti, hatta tanrının karısı, çocukları, akrabaları vs. oluştu ve bu tanrı ailesi aynen insan nesli gibi çoğalıp durdu. İnsanlarda gördükleri nice şeyleri bu tanrılara izafe etmeye başladılar. Derken bu izafet daha iyi anlaşılın diye şekilli suretlere dönüştü. Nûh Sûresi'nde bahsi geçen beş putun isimleri; aslında güç, kuvvet, azamet, güzellik ve idare gibi beş önemli sembolü temsil etmekteydi. *Ved*: Erkek savaşçı, *Suvâ*: Güzel kadın, *Yeğûs*: Aslan, *Yeûk*: At, *Nesr*: Kartal.^[9]

İşte görüldüğü gibi insanlık, ilk çağlardan itibaren bu tür eğilimleri ile putperestliğe yol açan sapsmalara kapı açmıştı.

Bu sapma ne yazık ki Hz. Nûh'tan sonra da devam etmiş, gelen tüm peygamberler de bu sapmayı düzeltmek için uğraşmışlardı. Ama gördüğümüz bir gerçek var ki insanlığın bu çok tanrıcılık fikrinden ayrılmaları çok da kolay olmamıştır. Hz. İbrâhim'in Harran'da verdiği mücadeleyi hatırlarsak o günlerde Babil merkez olmak üzere Mezopotamya'nın genelinde putçuluğun nasıl yaygınlaştığını daha iyi anlarız. Hz. İbrâhim o mücadelesinin sonunda ateşten kurtulup Mısır'a geldiğinde, Mısır'da değişen bir şeyin olmadığını gördü. Mısır medeniyetinin dini yapısı da Babil gibi çok tanrıcılığa dayanıyordu. Hz. İbrâhim, Mekke'ye ailesini getirip bıraktıktan bir müddet sonra Hz. İsmâil ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltip o çorak araziyi

[7] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 56, 57.

[8] İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 18.

[9] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, s. 58, 59; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 159, 160.

şenlendirerek insanların teveccühleri o bölgeye doğru yönelince bir müddet tevhidin o bölgede hakim olduğunu görüyoruz. Hz. İsmâil'in Cürhümîlerden bir hanım ile evlenmesi daha sonra Cürhümîlerin o bölgenin idaresini elle-
rinde tutmalarını geçen derslerimizde görmüştük.^[10] Ama ne olduysa süreç içerisinde Hz. İbrâhim'in dininden yüz çevirmeler yaşandı ve insanlar yavaş yavaş tevhidten şirke doğru bir sapmaya başladı. Bu dönemdeki sapmanın altında da yine çok masumane bir düşünce yatıyordu. İbn İshak'ın bize aktardığına göre, Mekkeliler bazen ticari veya başka sebeplerle Harem'in dışına çıkacakları zaman, yanlarında Harem'in toprağından bazı taşları götürürlerdi. Sırf Kâbe ve çevresine olan saygılarının bir işareti olsun diye o devirlerde hemen hemen herkes bu işi yapıyordu. Yıllar sonra bu uygulamalar, o toplumun genel bir adeti hâline dönüştü. Tabii sapma bir başladı mı ne yazık ki başladığı noktada durmuyor, merkezden muhite doğru genişleyerek devam ediyordu. Bir müddet sonra Harem'den dışarıya çıkan insanlar, yanlarında götürdükleri taşların etraflarında Kâbe'nin etrafında döner gibi dönmeye yani tavafa başladılar. Bu sefer, onları gören bölge halkı o taşlar da bazı kutsallıklar olduğunu zannederek Harem ehlinde olan insanlara döndükleri zaman, o taşları kendilerine bırakmalarını istediler. Bu istek tabii ki kabul gördü, derken bir anda Hicaz, kutsallık atfedilen bu tarz şekilsiz taşlarla dolmaya başladı. Böyle bir alt zeminle yavaş yavaş sapmaya başlayan Mekke ve Hicaz ahali ile birlikte o günlerde oldukça yakın ticari ve sosyal ilişkilerde buldukları Şam, Mısır, Yemen ve İran gibi çevre bölgeler de yıllardır kendilerinde mevcut olan çok tanrıcılığın da etkisiyle bu putçuluğu (paganizmi) kabullenmekte çok da zorlanmadılar. Derken Cürhümîlerden sonra Kâbe'nin idaresini ele geçiren Huzâ'alıların reisi Amr b. Lühey, Şam topraklarına yaptığı bir ziyaret sırasında bölge ahalesinin suretli putlara taptığını gördü. Bu putlar hakkında bilgiler alan Amr b. Lühey, oradan insan suretinde kırmızı akikten yapılmış bir put satın aldı ve bunu Mekke'ye getirdi. İşte bu put Mekke'ye giren ilk suretli puttu ve put, yüzyıllar boyu Mekke ahalesinin saygıda kusur etmedikleri Hübel isimli putları idi. O günlerde tarihler milattan önce 3. yüzyılı gösteriyordu. Yani Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasına sebep olan putçuluk, şimdi Hz. İbrâhim'in inşâ ettiği Kâbe'nin hemen yanı başına kadar gelmişti.^[11] Hübel isminin ne anlama geldiği konusunda birkaç farklı yorum yapılmıştır. Bunlardan

[10] Bkz. 16. Ders: Siyer Coğrafyası'nın Tarihsel Süreci (KÂBE), s. 237-248.

[11] İbn Hişâm, *Sîre*, I, 122-123; Taberî, *Tarih*, I, 140-150.

en isabetli gördüğümüz şudur: Hübel muhtemelen İbranicedeki Ha-bal'ın muharref şeklidir. Ha-Bal ise aslında iki kelimededen oluşur: *Ha* İbranicenin harf-i tarifidir, yani Arapçadaki *el* takısı gibi. *Bal* ise Rabb anlamındadır -ki Kur'ân'da bu ifade birkaç âyette Rabb anlamında geçmektedir.^[12] Dolayısı ile Habel yani Hübel aslında “er-Rabb” demektir.^[13]

Hübel'in Mekke'ye gelişi, bölge insanının dini yapısının birçok açıdan değişime uğramasına sebep olmuştur. Mekkeliler tüm işlerini Hübel'in önünde ve güya onun vereceği karar doğrultusunda yapmaya başlamışlardı. Yani Hübel, isminin anlamına uygun olarak halkın hayatına müdahil olan bir Rabb ve ilah olmuştu. Mekkeliler ezlam denen fal oklarını Hübel'in önünde ve onun adına çekerlerdi. Bu oklar yedi tane idi ve her birinin üstünde bir şey yazıyordu: *Evet, hayır, diyet, sizden, başkasından, mulsak yani saf değil, nesebi belli değil, Rabbim emir etti ya da nehy etti*. Görüldüğü gibi 7 ok, 7 farklı sonuç veriyordu. Böyle olunca Araplar tüm işlerini bu fal okların sonuçlarına göre yapıyorlardı. Mesela; yolculuğa çıkmak, ticaret yapmak, herhangi bir işe başlamak, evlenmek, nesebi şüpheli bir çocuğun babasını tespit etmek, öldürülen kimsenin diyetini belirlemek ve daha nice işleri yani hayatlarının tüm işlerini Hübel'in önündeki bu fal merasimi ile belirliyorlardı. Tabii bu işe bakan görevli bunu bedelsiz olarak sırf hayır adına yapmıyor, o devrin imkânları çerçevesinde oldukça yüklü miktarda bir para, putlar adına kesilen kurbanlar ve ona takdim edilen hediyelerle bu işi yapıyordu.^[14] Nübüvvetin mesajı Mekke'de yankılanmaya başladığı zaman bu işi Cumuhoğulları'ndan Ümeyye b. Halef yürütüyordu.^[15] Özellikle bu ailenin nübüvvetin ilk yıllarında İslâm'a karşı düşmanca tavır takınmalarının altında elde ettikleri büyük rantların kesilme endişesi yatıyordu. “La ilahe ilah” demenin, “Yok olsun Hübel!” demek olduğunu gayet iyi bildiklerinden bu ilahî mesaj ile artık Hübel'in sırtından geçinemeyeceklerinden dolayı büyük bir endişe içindeydiler. Böyle olunca da elbette Ümeyye karşı çıkıyordu. Bedir Gazvesi'nde Ümeyye öldürülünce bu işi oğlu Safvân b. Ümeyye üstlenecek, Müslüman olacağı güne kadar da yürütecekti.^[16]

[12] Sâffât, 37/124-126.

[13] M. Şemseddin Günaltay, “Kable'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri”, *Darü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi, Mecmuası*, III, 151.

[14] İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 21.

[15] İbn Habîb, *el-Munammak*, s. 331, 332.

[16] İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 332.

Bu büyük sapmadan sonrada artık putçuluğun önu bir türlü alınamadı ve derken, Hz. İbrâhim'in tevhid üzere inşâ ettiği Kâbe başta olmak üzere, tüm Mekke ve civarı putlarla dolup taşmaya başladı. Öyle ki Kâbe'de birçok put olduğu gibi, her yerde, her evde, her şahsın kendi özel putları da olmaya başladı.^[17] İşte Kur'ân nâzil olmaya başladığı zaman böyle bir alt zemini olan bir muhatap kitlesine hitap etmeye başladı. Kur'ân; endad, esnam, evsan, temâsil, şüreka, ilah, alihe, şüheda, şufa, erbab, evliya, emsal, tağut, cibt, ensab, veled, sahibe ve daha nice isimlerle adlandırılan bu sahte tanrılar ile savaştı, yüzlerce âyette bu tanrıların boş birer iddia olduklarını söyledi. Burada geçen ifadeler ve müşriklerin genel dini yapılarının muhtevası bize gösteriyor ki bunlar mutlak bir inkar içerisinde değillerdi. Bilakis Allah yanında başka ortaklar, şerikler, kendi deyimleri ile vesileler edinmişlerdi. Bu genel ifadelerin yanında Kur'ân, bölge insanın çok kutsal saydıkları büyük putların isimlerini vererek de onlarla savaştı. Necm Sûresi'nde: **"Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, yani Menât'ı. Demek erkek size, dişi Allah'a öyle mi? Bu nasıl insafsızca bir taksim? Hayır, bu putlara taktığınız isimler ve onlara isnat ettiğiniz şeyler sizin kuruntularınızdır. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir."**^[18] Kur'ân'ın isimlerini açıkça belirterek üzerlerinde durduğu üç putu biraz daha yakından tanımaya çalışalım:

LÂT: Kureyş'in tazim edip kutsallık atfettikleri tanrıçalardan biriydi ama Tâif'te olduğu için Taifliler, buna daha fazla önem atfederlerdi. Tâif'te bulunan bu puta Benî Sakif kabilesi bakardı. Dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Bu putun bölge Araplarının hayatlarında ne kadar önemli bir yer edindiğini Ebrehe'nin ordusu Mekke'ye doğru geldiğinde Taiflilerin yaptıkları davranışta görüyoruz. Tüm Tâif halkı Lât'ın önünde toplanmış ve ondan yardım talebinde bulunmuşlardı.^[19] Lât isminin ne anlama geldiği konusunda alimlerimiz oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri de Lât'ın Allah lafzından ya da ilah isminden türetilmiş ve sonra dişilik verilmiş bir isim olduğu yönündedir.^[20]

[17] İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 21.

[18] Necm, 53/19-23.

[19] Ezrâki, *Ahbâru Mekke*, I, 198-202; Fakihi, *Ahbâru Mekke*, V, 164.

[20] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, XIII, 7542-7546.

UZZÂ: Kureyş kabilesinin en büyük tanrıçasıydı. Tâif ile Nahle vadisi arasında Hürâz denen bir mıntıkada tapınakvari bir yapı içerisinde idi. Aslı üç küme dikenli dallardan oluşan ağaçtı. Kureyş bu puta büyük bir tazim ile yaklaşır ve bu putta gücün, izzetin, şerefın ve cesaretin kaynağı olduğunu vehmederlerdi.^[21] Zaten Uzzâ ismi, aslında Esmâ-i Hüsnâ içerisinde geçen *el-Aziz* isminin müennesleştirilmiş/dişil hâli idi. Dolayısı ile Kureyş, Kur'ân'ın *el-Aziz* ismine yüklediği manayı Uzzâ tanrıçasına yüklemişti.^[22]

MENÂT: Menât tanrıçası, Mekke ile Medine arasında bulunan meşhur savaşı Sürâka b. Mâlik'in kabilesinin yaşadığı Kudeyd (Müşelşel) mevkiindeydi. Bölge ahali ve hususen Medineliler Menât'a çok saygı duyar, onun etrafında tavaf yapar ve ona kurbanlar adarlardı. Özellikle Hac mevsimlerinde onu ziyaret ederler, başlarını onun yanında traş ederek haclarını tamamlarlardı.^[23] Menât isminin de yine Allah'ın yüce isimlerinden biri olan *Mennân* isminin müennesleştirilmiş/dişil hâli olduğunu görmekteyiz.^[24] Kur'ân'da *menne* şeklinde mazi fiil olarak Allah'a izafe edilerek kullanılan^[25] ama çeşitli hadislerde Efendimiz (sas) tarafından isim olarak Esmâ-i Hüsnâ'dan sayılan *Mennân* ismi^[26] Allah'ın kullarına karşılıksız olarak bol bol nimet vermesi anlamını içermektedir.^[27] Bu anlama uygun olarak bölge halkı Menât tanrıçasının bolluk tanrıçası olduklarına inanırlardı. Her ne kadar bazı kaynaklar Menât'a kader tanrıçası dese de^[28] yaygın olarak isminin anlamına da uygun olan bir bolluk tanrıçası şeklinde anlaşılmaktaydı.^[29]

Görüldüğü gibi Câhiliye Arapları kız çocuklarına değer atfetmezken, onları yararsız ve yük olarak görürlerken, bundan dolayı da diri diri gömdükleri vaki iken taptıkları, kutsal gördükleri putlarına dişi isimler koyar, melekleri

[21] Ezrâki, *Ahbâru Mekke*, I, 198.

[22] İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 7542-7546.

[23] Ezrâki, *Ahbâru Mekke*, I, 196, 197.

[24] İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 7542-7546.

[25] **"Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta (mennallâhu) bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler."** Âl-i İmrân, 3/164.

[26] Tirmizî, "Duâ", 112.

[27] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 197, 198.

[28] el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 205.

[29] Ali Cevâd, *el-Mufassal*, VI, 247.

dişi suretinde görür ve bunları Allah'ın kızları diye nitelendirirlerdi. Biraz önce Necm Sûresi'ndeki âyette de geçtiği üzere “*Bu, insafsızca bir taksim*” değil miydi? Hem kız çocuklarını bir utanç vesilesi kabul edecekler, onlara yaşam hakkı vermeyecekler hem de tanrı diye taptıklarının dişi olduğuna inanacaklar ve tanrıça edineceklerdi. Bu büyük bir çelişki idi ve ne yazık ki Câhiliye Arabı pek de bu çelişkiyi izaha yanaşmadığı gibi anlama noktasında da bir çaba ortaya koymazlardı. En azından Kur'ân'ın birkaç yerde sorduğu bu soruları müşrikler cevapsız bırakacaklardı.^[30]

Peki, neden böyle bir mantık vardı müşriklerde? Aslında bunun cevabı çevre kültürlerde yatmaktaydı. Çünkü tanrıları dişi görme geleneği, kadim bir gelenektir. Gerek eski Mısır'da, gerek eski Mezopotamya'da, gerekse Babil'de tüm tanrılar dişi idi. Bunun sebebi ise dışının genellikle doğum, üreme, verimlilik, şehvet, güzellik, aşk vs. gibi şeyleri bünyesinde barındırmasıdır. Tüm bu dinlerde tanrılar müşahhaslaştırıldığı, yani kişileştirildiği için özellikle bir tanrının yaratabilmesini, birini var edebilmesini doğum yapabilme özelliğinde olmasına bağlamışlardı. Şimdi daha iyi anlıyoruz, Kur'ân'ın “*Lem yelid velem yûled*” ifadesini...^[31] Yani ne O (cc), biri tarafından doğrulmuştur ne de O (cc) doğurmuştur. Böyle bir ifade daha işin başında muhataplarına bu yanlış düşünceyi ve çarpık zihniyeti düzetme amacını taşıyordu.

İşte Câhiliye Arabı aslında Hz. İbrâhim'den beri özünde olmayan putçuluğu coğrafyasına ithal edince eski dinlerde var olan bu geleneği hiçbir sorguya tabi tutmadan aldı ve tanrılarını, tanrıçalaştırdı. Allah'tan bağımsız, işin içinde Allah'ın olmadığı akıl işte insanı böyle çıkmaza götürüyor; insanı gülünç duruma düşürüyor. Bu sapmaya farklı bir örnek daha verebiliriz. Kaynaklarımız, bize *İsâf* ve *Nâile* adında iki put ile alakalı bilgi verirler. Hz. Âişe'nin rivayetine göre; *İsâf* b. Bağy ile *Nâile* bint Dik, Cürhümîler kabilesinde iki gençtiler. Birbirlerini seven bu iki genç, bir gün şeytana uyarak Kâbe'nin yakınlarında zina ettiler. Allah da beytinin mukaddesatını koruma adına bu iki genci taşla dönüştürdü. Daha sonra taştan heykeller Safâ ile Merve tepelerine yakın bir yere konarak kutsanmaya başlandı. Derken tapılan, vesileleri istenen iki puta dönüştü.^[32] İşte müşrik aklın vardığı nokta böyle sahibini gülünç duruma düşürüyordu.

[30] Nahl, 16/57; İsrâ, 17/40; Enbiyâ, 21/26; Sâffât, 37/150-157; Zümer, 39/4; Zuhruf, 43/19, 20.

[31] İhlâs, 112/3.

[32] İbn Hişâm, *Sîre*, I, 123.

Bu putların, İslâm bölgede hakim olduktan sonra ne olduğuna gelince Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Efendimiz'in (sas) atası gibi elindeki asa ile tüm bu sahte tanrıları yerle bir ettiğini görmekteyiz. Hicretin 8. yılında Mekke'nin fethi olunca Efendimiz: **"Hak geldi, batıl zail oldu. Muhakkak ki batıl yok olmaya mahkûmdur"**^[33] âyetini okuyarak Kâbe ve Mekke içerisindeki tüm putları yerle bir etti. Allah Resûlü istiyordu ki bölgede tamamen tevhid hakim olsun ve şirk namına hiçbir şey kalmasın. Bunun içinde vakit kaybetmeden Huneyn Savaşı'nın hemen akabinde ashâbının arasından altı ismi seçti ve o gün için bölgede bulunan altı büyük putu kırmaları için onları görevlendirdi.

Hâlid b. Velîd'i Uzzâ putunu, Saîd b. Zeyd'i Menât putunu, Amr b. Âs'ı Süvâ putunu, Tüfeyl b. Amr'ı Zülkeffeyn putunu, Hâlid b. Saîd'i Urane bölgesindeki putu, Hişâm b. Âs'ı Yelemlem bölgesindeki putu yok etmeleri için görevlendirdi.^[34] Bu sahâbîler yanlarına bir grup asker alarak görev bölgelerine gittiler ve kendilerine verilen bu vazifeyi yerine getirip şirkin sembolleri olan bu sahte ilahları yerle bir ederek Arap yarımadasını şirkten tevhide taşıdılar ve yıllardır tevhide hasret olan Hz. İbrâhim'in topraklarını yeniden tevhide kavuşturdular.

Burada önemli bir soruya cevap arayarak dersimizi toparlayalım. Nasıl olur da genelde tüm insanlık, özelde ise onlarca peygambere ve ilahî mesaja muhatap olan bölge insanı akla ve mantığa tamamen ters böyle bir putçuluğa kapı açar? Allah'ın ikramlar üzere yarattığı insan, nasıl cansız, kendisine bile fayda ve zararı olmayan taştan ve topraktan kendi elleri ile yaptıkları tabir caiz ise oyuncaklara taparlar? Bu önemli soruya doğru cevaplar bulmamız bize, şirkin tabiatını biraz daha tanımamızı sağlayacak ve aslında o zaman bizler Kur'ân'da ister adı açıkça beyan edilen, ister beyan edilmeyen putlarla olan kavgasını daha iyi anlamış olacağız. İnsanlığın neden böyle bir yanlış kapı araladığını anlamamız için Kur'ân'ın bu sapma ile mücadele ederken kullandığı üslup ve muhtevaya iyice dikkat etmemiz gerekmektedir. Kur'ân'ın genel üslubu bu meseleyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu nazarla ilgili âyetlere baktığımızda, sapmanın temelinde yatan etkenin uzak bir Allah tasavvuru olduğu anlaşılmaktadır. Yaratıcısı olan Allah'ı (cc) uzak görmek, O'na (cc) ulaşmanın mümkün olmadığını zannetmek, O'nun (cc) hayata müdahalesini

[33] İsrâ, 17/81.

[34] İbnü'l-Kelbi, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 14, 16; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, XIII, 7543, 7544.

imkansız görmek, böyle bir sapmaya insanı vardiıyor. İnsan böyle bir yanlış temelden hareket edince de, sapmalar ortaya çıkıyor.

Uzak bir Allah inancı insanda şu üç temel problemi oluşturuyor: Yanlış vesile anlayışı, şahıslaştırma ve kavrayamama. Biraz açalım:

1. Yanlış Vesile Anlayışı

İnsanın yaratanını uzak ve ulaşılamaz olarak görmesi aracılığı ihtiyacı olarak ortaya çıkardı. Allah katında kendisine şefaataçlı olacak, Allah ile -hâşâ- arasını bulacak vesilelere kapılar açıldı. Bazen yardım görme ve şefaata umudu ile bazen korku ve dünyevi menfaatler adına böyle bir sapma başlamış oldu. Uzaklarda olan Allah'ın bu putları kendilerine tanınmış bir imkan olarak görmeye başladılar ve bunları birer tapınma araçları olarak itti haz ettiler. Onlara göre çok çok yücelerde olan ve ulaşma imkanı oldukça zor olan Allah, bazılarına uluhiyetinden pay vermiştir. Yani ikinci dereceden ilahlaştırmıştır. Bu ikinci dereceden aracı tanrılara kulluk etmedikçe ne Allah'a tam anlamı ile kulluk edilebilir ne de Allah onların ibadetlerini kabul ederdi. İşte sapmanın temeli uzak bir Allah tasavvuru olunca başka vesile, aracı ve şefaataçlılere böyle ihtiyacı duyuldu.

2. Şahıslaştırma

Uzak Allah tasavvuru, insanı büyük bir sapma olan Allah'ın (cc) müşahhaslaştırılmaya başlanması gibi tehlikeli bir noktaya da vardiardı. Bu sapmayı bazı bilginler, mukaddesin müşahhasa dönüşü şeklinde de ifade etmişlerdir. Yani bazı eşya ve suretlerde, Allah'ın ruhunun varlığının olduğu zehabına kapıların açılmasıdır. Müşrik zihniyet, işin başında aslında taştan, topraktan, hatta acıkınca yedikleri helvadan yaptıkları cansız suretlerde bir üstünlüğün olmadığını çok iyi biliyorlardı. Dinler tarihi uzmanlarının ortaya koydukları temel ilke niteliğinde olan bir tespit vardır. Bu tespite göre: *“Kainatta hiçbir varlığa sırf kendisi olduğu için tapılmaz.”* Şimdi ineği, buzağıyı kutsal sayanlar, aslında bir ineğe tapmıyor, inekte kendilerine göre mana bulan ruha tapıyorlar. İşte puta tapanlarda böyleydi. Önce o putu elleri ile yapar, sonra ona belli bir görev, misyon biçer ve Allah'ın bu putlarda müşahhaslaştığına/kişileştğine inanır ve o putlarla olan münasebetlerinden sanki Allah ile iletişim kuruyor-muş gibi olur ve onların sayesinde Allah'a daha yakın olacaklarına inanırlardı.

3. Kavrayamama

Uzak Allah inancına sahip olanlar; kainattaki düzeni, nizamı, intizamı, işlerin çokluğuna rağmen her şeyin oldukça muntazam ve büyük bir ahenk ile yürümesi, kendilerini hayrete düşürüyor ve bu işi bir tek ilah yapamaz gibi büyük bir sapmanın eşiğine onları getiriyordu. Bu düşünceye Kur'ân bizzat değinmektedir. Müşrikler, Allah Resûlü'ne (sas) şöyle karşı geliyorlardı: *“Muhammed tanrılarını bir tek tanrı mı yapmış! Doğrusu bu şaşılacak bir şey.”* diyorlardı.^[35] Rabbimiz ise onların bu kuruntusuna şöyle cevap veriyordu: *“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”*^[36]

İşte son vahyin ilk muhatapları uzak bir Allah tasavvurundan kaynaklanan böyle sapmaların kurbanları olmuşlardı. Bunun neticesinde de putlar hayatlarını kaplamış ve kendi uydurdukları kuruntularla bir din oluşturmaya başlamışlardı. İslâm'ın dirilti sesi Mekke sokaklarında çağlamaya başladığı zaman, Rabbimiz bu muhatapların şahsında kıyamete kadar gelecek tüm muhatapların ortak hastalığı olan uzak Allah tasavvurunu gidermek için kendisinin kullarına çok yakın olduğunu farklı ifadelerle beyan edecek, *el-Kârib* şeklinde bir isminin bulunduğunu söyleyecek olduğunu^[37] ve: *“Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını çok iyi bilmekteyiz ve biz insana şah damarından daha yakınız.”*^[38] diye buyuracaktı.

[35] Sâd, 38/5.

[36] Enbiyâ, 21/ 22.

[37] Bakara, 2/ 186; Hüd, 11/ 61; Sebe, 34/51.

[38] Kaf, 50/16.

DÂRÜ'L-ERKAM

- ❖ Nübüvvetin ilk muhatap çevresi putperestlerden oluşmaktaydı. Böyle bir hitap, nasıl evrensel bir muhtevada olabilir?
- ❖ Siyer Coğrafyası'nda bulunan mevcut dini yapılar nelerdir? İnançlarının muhtevalarından kısmen bahsedebilir misiniz?
- ❖ Kur'ân, müşrikleri necis olarak nitelendirmektedir. Bunun nedenleri konusunda neler söylersiniz?
- ❖ Câhiliye Arapları kız çocuklarına değer atfetmezken, onları yararsız ve yük olarak görürlerken neden putlarını dişi olarak nitelendiriyorlardı?
- ❖ Câhiliye insanının sapmaları ile bugünün insanı arasındaki benzerlikler konusundan neler söylenebilir?

SUFFA

- ❁ Siyer Coğrafyası'nın dini yapısını iyice öğren ki o gün verilen mücadeleyi doğru anlayasın, bugün yapılması gerekeni doğru kavrayasın.
- ❁ Tevhidi hayatına hakim kılma konusunda oldukça hassas ol ki affedilmez suç olan şirke asla kapı açmayasın. .
- ❁ Tevhidi selim bir şekilde muhafaza etme meselesinde titiz ol ki ufak bir sapma ile tahmin edemeyeceğin noktalara savrulmayasın.
- ❁ Putlarla başlayan kavganın sadece o güne has olduğunu zannetme ki bugün adı ve muhtevası değişen putlara aldanmayasın.
- ❁ Rabbinin sana şah damarından daha yakın olduğunu unutma ki yanlış vesile anlayışına, Rabbinin şahıslaştırmaya ve kavrayamama sapkınlığına düşmeysin.